

I. ARTYKUŁY – PAPERS

MICHAŁ ŁUCZYŃSKI*

„ŚWIATOWID” ZE ZBRUCZA – KONTROWERSYJNY SYMBOL POGAŃSKIEJ SŁOWIAŃSZCZYZNY

THE ZBRUCH IDOL: A CONTROVERSIAL SYMBOL OF THE PAGAN SLAVS

Abstract: The article is dedicated to the analysis and semantic interpretation of a monument referred to as the Zbruch Idol, discovered in 1848 near Liczkowce in the Ukraine. The author offers arguments in favour of the thesis that the artefact is a quadruple female made of stone by the Cumans in the late 13th/early 14th century, and that the idol is a synthesis of the Turkish sepulchral sculpture.

Keywords: the Cumans, sculpting, nomads, the Zbruch Idol, Slavic mythology.

W związku z tzw. Światowidem ze Zbrucza nasuwają się dwie zasadnicze refleksje. Pierwsza z nich jest natury ogólnej i dotyczy relatywizmu i determinizmu poznania naukowego, w którym czynniki pozanaukowe odgrywają niejednokrotnie znacznie większą rolę niż te o znaczeniu metodologicznym. Po drugie, przypomina się konwencjonalność jako definicyjna cecha symbolu, który może zacząć znaczyć niemal dowolną rzecz, o ile zaistnieje co do tego konsensus między użytkownikami danej kultury symbolicznej. Obydwie łączą się ściśle ze specyfiką tej rzeźby i zmiennymi kolejami jej badań.

„Światowid” ze Zbrucza, Słup ze Zbrucza, czy też zbrucki idol¹, duma krakowskiego Muzeum Archeologicznego, jest, jak wiadomo, symbolem o bogatych konotacjach kulturowych. Symbolizuje jedność ziem polskich, historię Słowian, cywilizację wschodniosłowiańską lub ogólnie Słowiańszczyznę pogańską, a ostatnio uchodzi za symbol ruchów neopogańskich (Macaев 2005; Olszewska i Simpson 2009). Co spowodowało, iż ten kamienny czterograniasty słup pokryty płaskorzeźbami obrósł w takie sensy naddane? Sama nazwa posągu to neologizm wymyślony przez Wawrzyńca Surowieckiego, a przyjęty i rozpropagowany przez L.M. Potockiego. Powstał on wskutek błędnego odczytania nazwy łac. *Svantovit*, czes. *Svatyvit*, *Svatovit* i in. (zniekształcenie teonimu Świątowit, odnoszącego się do

* Wydział Filologiczny, Uniwersytet Jagielloński, ul. Gołębia 24, 31-007 Kraków.

¹ Od miejsca dokonania odkrycia – rzeki Zbrucz (prawego dopływu Dniestru) na Ukrainie.

jednego z bóstw Połabian), której nadano znaczenie ‘Widzący Świat’. Z czasem trwale przylgnęła ona do tego posągu i stała się powodem upatrywania w nim wyobrażenia słowiańskiego bóstwa.

Skojarzenie takie początkowo nasuwało się samo. Podobieństwo czterogłowego bóstwa znanego z opisów kronikarskich dotyczących rugijskiej Arkony i posągu odkrytego w 1848 r. pod Liczkowcami w nurtach rzeki Zbrucz na Ukrainie, który – jak się zdawało odkrywcom i jego pierwszym komentatorom (Potocki i Żebrawski 1852) – przedstawiał właśnie czterogłowe bóstwo, wydawało się nie ulegać wątpliwości i w epoce największego nasilenia tendencji słowianofilijskich podsuwało gotowe rozwiązania interpretacyjne. Zanim jednak miano „Światowida” trwale przylgnęło do tego znaleziska, z krytyką takiej identyfikacji wystąpił I.I. Srezniewski (1853). Jego wypowiedź uległa jednak niemal całkowitemu zapomnieniu i w nauce dość szybko upowszechniło się utożsamienie zbruczańskiego posągu z bóstwem arkońskim znanym z zachodniego krańca Słowiańszczyzny².

W ciągu 166 lat, jakie minęły od odkrycia tego monumentu w nurtach niewielkiej rzeki Zbrucz w zachodniej Ukrainie, powstała obszerna literatura naukowa i popularnonaukowa na jego temat. Podstawowe znaczenie ma przede wszystkim artykuł G. Leńczyka z 1964 r., zawierający oprócz informacji o okolicznościach wydobywania posągu podsumowanie wyników badań petrochemicznych, które ujawniły ślady czerwonej polichromii, oraz datowanie zabytku na IX-X wiek. Prace W. Szymańskiego (1996; 1998), będące próbą syntezy dotychczasowych rekonstrukcji treści ideowych posągu, przynoszą z kolei negatywną weryfikację wyników badań pary archeologów ukraińskich B.A. Timoszczuka i I.P. Rusanowej z lat 1984-1989, upatrujących w grodzisku na górze Bohut nieopodal Zbrucza sanktuarium słowiańskiego boga „Światowida” (Русанова і Тимошук 1990; 2007). Sama nazwa *Bohut* ewentualnie *Bohod*, *Bogit* itp. to nazwa przeniesiona, pierwotnie odnosząca się do doliny u podnóża pasma Miodoborów. Etymologicznie wywodzi się ona od słowa *bochot* ‘bagno’ (Ostromęcka-Frączak 1985, s. 58) i początkowo nawiązywała zapewne do realiów topograficznych tego miejsca. Nie miała zatem nic wspólnego ze znaczeniem **bogyть* ‘miejsce przynależne bogu’ (dosł. ‘góra boga’), które usiłuje się jej niekiedy przypisać.

Wiedza na temat fizycznej strony zabytku nie wzrosła od czasu badań G. Leńczyka tak znacząco, jakby można tego było oczekiwać. To samo można powiedzieć również o jego kulturowym aspekcie: problematyczne pozostają nie tylko datacja zabytku, semantyka niektórych płaskorzeźb, lecz także – a może przede wszystkim – atrybucja etniczna i przyporządkowanie go do któregoś z plemion zamieszkujących tereny zachodniej Ukrainy we wczesnym średniowieczu, stale w publikacjach na jego temat podnoszone. Można się zgodzić, że niewiele jest w Polsce znalezisk archeologicznych, które by przyciągały uwagę tak wielu naukowców i wywoływały liczne spory, a przy tym wciąż pozostawały *de facto* zagadką. Badaczom po-

² Ze Srezniewskim polemizuje W. Guriewicz, starając się uzasadnić słowiańską interpretację posągu (Гуревич 1941, s. 285-286).

